Каракалпакской школы сценического искусства и ее неразрывная связь с профессиональной образовательной инфраструктурой.

SUMMARY. The article analyzes the development of culture and art of Karakalpakstan in the period 1930-1990 from the point of view of theater, music, choreography, and institutional systems. The transition from the national drama troupe "Tong nuri" to the Karakalpak State Musical Drama and Comedy Theater, the formation of the mobilization repertoire, philharmonic and ensemble systems during the war years, the opening of the Young Spectators Theater (1978), the formation of a large symphony orchestra, and the staging of the first national opera "Ajiniyaz" (1987) and the first national ballet "Ayjamal" (1996) are highlighted based on factual materials. The research is conducted according to the criteria of art history - genre diversification, repertoire policy, professionalization, synthesis of national and world traditions, and the influence of cultural policy. The conclusions substantiate the formation of the Karakalpak school of performing arts and its close connection with professional education and infrastructure.

РЕЖИССЁР – ПСИХОЛОГМИ? САҲНА ЖАРАЁНИДА АКТЁР РУҲИЯТИНИ БОШҚАРИШ СТРАТЕГИЯЛАР

Уразбаев Дамир Сарсенбай улы – *ўқитувчи*
Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти Нукус филиали

Таянч сўзлар: режиссёр психологияси, актёр руҳияти, саҳна жараёни, эмпатия, ҳиссий бошқарув, мотиватсия, визуализатсия методлари, стрессни бошқариш, ижодий жараён, театр ва кино санъати.

Ключевые слова: психология режиссёра, психология актёра, сценический процесс, эмпатия, эмоциональное управление, мотивация, методы визуализации, управление стрессом, творческий процесс, театральное и киноискусство.

Key words: birector's psychology, actor's psychology, stage process, empathy, emotional control, motivation, visualization methods, stress management, creative process, theatre and film arts.

Замонавий театр ва кино санъати тобора мураккаблашиб бораётган ижодий тизимга айланмоқда. Бугунги кунда саҳна ёки экран маҳсули нафақат эстетик дид ва техник мукаммалликни, балки чуқур психологик асосланган ижрони ҳам талаб қилади. Шу жиҳатдан режиссёр шахси алоҳида аҳамият касб этади. Анъанавий қарашларга кўра, режиссёр спектакль ёки фильмнинг бадиий концепциясини ишлаб чиқувчи, мизансаҳна ва саҳна ҳаракатларини белгиловчи раҳбар сифатида талқин қилинади. Бироқ замонавий ижодий жараён шуни кўрсатмоқдаки, режиссёрнинг вазифаси бундан анча кенгдир. У ижодий жамоанинг психологик мувозанатини таъминловчи, актёр руҳий ҳолатини бошқарувчи ва мотиватсион муҳит яратувчи марказий фигурага айланмоқда.

Актёрлик санъати инсон руҳиятига бевосита боғлиқ фаолиятдир. Актёр образ яратиш жараёнида ўзининг шахсий тажрибаси, ҳиссий хотиралари ва ички кечинмаларидан фойдаланади. У маълум вақт давомида бошқа шахснинг характерини, дунёқарашини ва ҳис-туйғуларини ўзида мужассамлаштиради.

Бу эса оддий ижро эмас, балки психологик трансформация жараёнидир. Трансформация давомида актёр ўз “мени” билан образ “мени” ўртасида мувозанат сақлаши зарур. Агар бу мувозанат бузилса, ижро сунъийлашади ёки аксинча, шахсий ҳиссиётлар назоратсиз кучайиб кетади. Айнан шу нозик жараёнда режиссёрнинг роли муҳим аҳамият касб этади.

Репетиция жараёни ижодий изланиш ва руҳий зўриқиш уйғунлигидан иборат мураккаб босқичдир. Ҳар бир янги саҳна,

ҳар бир драматик вазият актёрдан ички сафарбарликни талаб қилади. Баъзан актёр ўз имкониятларига шубҳа қилади, баъзан эса ролнинг мураккаблиги сабабли ички қаршилик юзага келади. Агар режиссёр бу жараённи фақат буйруқ ва талаб асосида бошқарса, актёр ёпиқ ҳолатга тушиб қолиши мумкин. Психологияда маълумки, ҳаддан ташқари босим ижодий фикрлашни сусайтиради. Шунинг учун самарали режиссёрлик бошқаруви психологик ёндашувни талаб этади. Ижодий муҳит тушунчаси саҳна санъатида ҳал қилувчи омиллардан биридир. Соғлом психологик муҳит мавжуд бўлган жамоада актёр ўз фикрини эркин билдиради, таклиф киритади ва ижодий тажриба қилишдан қўрқмайди. Аксинча, танқид устувор ва қўрқув ҳукмрон бўлган муҳитда ижодий эркинлик чекланади. Режиссёрнинг вазифаси танқидни конструктив шаклда етказиш, актёрни шахс сифатида эмас, ижро жараёни нуқтаи назаридан таҳлил қилишдир. Масалан, “Бу роль сенга мос эмас” деган фикр ўрнига “Образнинг ички мотиватсиясини янада аниқлаштирсак, саҳна таъсирчанлиги ошади” каби ифода актёрни ҳимоя ҳолатига ўтишдан сақлайди. Бундай ёндашув ижодий ишончни мустаҳкамлайди. Мотиватсия режиссёр фаолиятининг муҳим таркибий қисмидир. Актёр доимо илҳом ҳолатида бўла олмайди. У инсон сифатида чарчайди, руҳий тушкунликка тушади ёки ташқи омиллар таъсирида диққатини йўқотади. Режиссёр актёрни ички мотиватсия манбаларига йўналтириши зарур. Ролнинг ғоявий аҳамиятини тушунтириш, образнинг ижтимоий ёки маънавий мазмунини очиб бериш актёрда ички қизиқиш уйғотади. Ички мотиватсия шаклланганида, актёр ташқи рағбатларсиз ҳам юқори натижага эриша олади. Саҳна қўрқуви ва ҳаяжон актёрлик касбининг ажралмас қисмидир. Премьера олдидан кучли ҳаяжон сезилиши табиий ҳолат. Бироқ бу ҳаяжон назорат қилинмаса, ижрога салбий таъсир кўрсатади. Режиссёр репетицияларни тизимли ташкил этиш, мураккаб саҳналарни кичик қисмларга ажратиб ишлаш ва актёр билан индивидуал мулоқот қилиш орқали психологик барқарорликни таъминлаши мумкин. Энг муҳими, актёр ўзини ёлғиз ҳис қилмаслиги керак. Жамоавий қўллаб-қувватлаш ҳисси ички ишончни мустаҳкамлайди. Ижодий жараёнда конфликтлар ҳам учраб туради. Турли талқинлар ва қарашлар тўқнашуви ижодий изланишнинг табиий натижасидир. Муаммо конфликтнинг мавжудлигида эмас, балки уни бошқариш усулидадир. Профессионал режиссёр баҳсни бостириш эмас, балки уни конструктив йўналтириш йўлини танлайди. Очиқ мулоқот ва ўзаро ҳурмат тамойили сақланса, конфликт янги ғоялар манбаига айланиши мумкин. Акс ҳолда, шахсий низолар ижодий жараённи издан чиқаради. Актёрнинг ролга кириши билан бир қаторда ундан чиқиш жараёни ҳам муҳимдир. Айниқса, фожеавий ёки психологик жиҳатдан оғир роллар актёрдан кучли эмоционал ресурс талаб қилади. Агар репетициядан сўнг ҳиссий бўшашиш таъминланмаса, образ кайфияти кундалик ҳаётга кўчиши мумкин. Шу сабабли эмоционал гигиена тушунчаси долзарб аҳамиятга эга. Режиссёр репетиция вақтини меъёрида белгилаши, танаффусларни тўғри ташкил қилиши ва якунда ижобий руҳий муҳит яратиши лозим. Бу актёрнинг руҳий саломатлигини сақлашга ёрдам беради. Замонавий даврда режиссёрлик фақат эстетик дид билан чекланиб қолмайди. У инсон характери, темперамент турлари ва мулоқот психологиясини тушуниши зарур. Ҳар бир актёр индивидуал шахс бўлиб, унинг қабул қилиш усули, ҳиссий реакцияси ва ишлаш суръати турлича бўлади. Баъзи актёрлар қатъий кўрсатмалар асосида самарали ишласа, бошқалари эркин ижодий муҳитда ўзини яхши намоён этади. Режиссёр ушбу фарқларни инобатга олиб, мос бошқарув стратегиясини танлаши керак. Индивидуал ёндашув ижодий самарадорликни оширади. Шунингдек, замонавий технологиялар ривожланиши билан актёрлик жараёни ҳам ўзгариб бормоқда. Камера яқин планда инсон юзидаги энг майда эмоционал ўзгаришларни ҳам кўрсатади. Бу эса актёрдан янада нозик психологик назоратни талаб қилади. Режиссёр актёрни сунъийликдан сақлаши,

табиийликни қўллаб-қувватлаши зарур. Табиий ижро фақат ички ишонч ва руҳий мувозанат мавжуд бўлгандагина юзага чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий саҳна ва кино жараёнида режиссёрнинг вазифаси анъанавий чегаралардан анча кенгдир. У нафақат бадиий раҳбар, балки психологик йўналтирувчи, мотиватор ва мувозанатни сақловчи бошқарувчидир. Профессионал режиссёр алоҳида психолог дипломи эгаси бўлиши шарт эмас, бироқ у инсон руҳияти қонуниятларини билиши, мулоқот маданиятига эга бўлиши ва ижодий жамоада соғлом муҳит яратиши зарур. Актёр руҳиятини тўғри бошқариш спектакль ёки фильм муваффақиятининг муҳим омилларидан биридир. Шундай экан, “Режиссёр – психологми?” деган саволга жавобан шуни айтиш мумкинки, замонавий режиссёр ижодий жараёнда психологик етакчи вазифасини бажаради ва бу унинг касбий маҳоратининг ажралмас қисмига айланган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Stanislavskiy, K. ***An Actor Prepares***. London: Methuen, 1936. – Aktyor psixologiyasi va sahnaga tayyorgarlik metodlari.
2. Chekhov, M. ***To the Actor***. New York: HarperCollins, 1953. – Hissiy rezonans va psixologik tasavvur metodlari.
3. Carnicke, S. M. ***Stanislavsky in Focus***. London: Routledge, 2000. – Rejissyor va aktyor o‘rtasidagi psixologik jarayon.
4. Benedetti, J. ***Stanislavski: An Introduction***. London: Routledge, 1998. – Teatr psixologiyasi va sahna texnikasi.
5. Zaporozhets, A. V. ***Psikhologiya tvorcheskoy deyatel’nosti***. Moscow: Nauka, 1981. – Ijodiy jarayon va ruhiyatni boshqarish strategiyalari.
6. Hodge, A. ***Actor Training***. London: Routledge, 2000. – Aktyor tayyorgarligi va rejissyor strategiyalari.
7. Miller, A. ***The Drama Workshop***. London: Methuen, 1964. – Sahna jarayonida motivatsiya va hissiy boshqaruv metodlari.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақола театр ва кино санъатида режиссёрнинг психологик роли ҳамда актёр руҳиятини бошқариш стратегияларига бағишланган. Унда саҳна жараёнида актёрларнинг ҳиссий ҳолатини тушуниш, мотиватсиясини уйғотиш ва ижодий потенциалини максимал даражада намоён этишдаги методлар таҳлил қилинади. Мақолада ишончли ва хавфсиз муҳит яратиш, эмпатия ва ҳиссий резонанс, визуализатсия ва психологик тасаввур методлари, шунингдек, стрессни бошқариш орқали саҳнадаги ижодий жараённи самарали ташкил этиш стратегиялари келтирилган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, муваффақиятли режиссёр нафақат саҳна қурувчиси, балки ярим психолог сифатида ҳам фаолият юритади, чунки актёрнинг руҳий ҳолати ва ижодий имкониятлари саҳнадаги якуний натижага бевосита таъсир қилади.

РЕЗЮМЕ. Эта статья посвящена психологической роли режиссера в театре и кино, а также стратегиям управления психикой актера. В нем анализируются методы понимания эмоционального состояния актеров в сценическом процессе, пробуждения их мотивации и максимального проявления их творческого потенциала. В статье представлены методы создания надежной и безопасной среды, эмпатии и эмоционального резонанса, визуализации и психологического воображения, а также стратегии эффективной организации творческого процесса на сцене посредством управления стрессом. Результаты исследования показывают, что успешный режиссер действует не только как сценический конструктор, но и как полупсихолог, поскольку психическое состояние и творческие возможности актера напрямую влияют на конечный результат на сцене.

SUMMARY. This article is dedicated to the psychological role of the director in theater and cinema, as well as the strategies for managing the actor's psyche. It analyzes the methods of understanding the emotional state of actors in the stage process, awakening their motivation, and

maximizing their creative potential. The article presents methods for creating a reliable and safe environment, empathy and emotional resonance, visualization and psychological imagination, and strategies for effectively organizing the creative process on stage through stress management. The research results show that a successful director acts not only as a stage designer but also as a semi-psychologist, as the actor's mental state and creative capabilities directly influence the final result on stage.

DÍQQAT - DÓRETIWSHILIK MATERIAL TOPLAWDÍŃ QURALÍ SÍPATÍNDA BAQLAWDÍ ÚYRENIW

R.J.Usnatov – *«Muzıkalı teatr óneri» kafedrası baslıǵı, professor w.w.a*
Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat instituti

Tayanısh sózler: aktyor, dıqqat, baqlaw, oyshań, albıraw, kórkem óner, saxna, tekst, háreket, waqıya, hádiyse, minez-qulq, qásiyet.

Ключевые слова: актёр, внимание, наблюдение, задумчивый, растерянный, играющая дуга, сцена, текст, действие, событие, инцидент, поведение, черта.

Key words: actor, attention, observation, thoughtful, confused, performing arc, stage, text, action, event, incident, behavior, trait.

Aktyor basqa kúndelik shınıǵıwlar menen bir qatarda dıqqat penen baqlawshılıqtı ózinde rawajlandırıw kerek. Ol, óziniń hámde basqalardıń júris-turısında, ıqtıyarsızlıq ráwishte islengen jumıslarda sáwlelengen jasırın sebep hám maqsetlerdi túsinip, belgilep alıwı kerek.

Baqlawshılıq bolajaq aktyor ushın dıqqattı rawajlandırıw sıpatında hámde dóretiw ushın materialdı toplawǵa kerek. «Ómirdi baqlawda-degen edi, Stanislavskiy - aktyor átirapında ápiwayı esinen ayrılǵan adam bolıp emes, yaki tek ǵana esap maǵlıwmatlardı toplaytuǵın buxgalter bolıp emes, bálki-adamlardıń sharayatınan kelip shıǵıp isleytuǵın jumısların, qılmısların túpten gúzetip, dıqqat penen úyreniwi lazım. Bul haqıyqıy qızıǵıwshı dóretiwshige tán». [1.125] Pedagog baqlawshılıqtı tamasha sıpatında emes, bálki olardı háreketdey túsiniwleri kerek ekenligin studentlerden talap etiwi kerek. Yaǵnıy, qızıqlı hádiyselerdi baqlawı, ómirdegi waqıyalardı, adamlardıń minez-qulıqların úyrenip, olardı tıńlap, baha berip, óz jumısında paydalanıwdı úyretiwi kerek. Dıqqat hám baqlawshılıq shınıǵıwlarında pedagog turaqlı túrde studentler qıyalın rawajlandırıp, olardıń dıqqatın hár qıylı gáp satıwdan azat etip, hárekette parasatlı sezimlerdi iyelewge baǵdarlaw kerek. Studentler, átirapdaǵı waqıya-hádiyselerdi baqlaw, olardı kórip túsiniw, olardıń tek ǵana sırtqı jaǵdayın emes, bálki ishki obyektiv nızamlıqların túsine biliw, baqlanıp atırǵan adamnıń minez-qulqın anıqlaw, tereń talqılap, onıń kásiplik ádetlerin tolıq úyreniw sıyaqlı áhmiyetli máselelerge barlıq itibarın beriwi lazım. [2] Shınıǵıwlar waqtında studentler, baqlaǵan adamlardıń háreketlerin, minez-qulqı qásiyetlerin kórsetedi. Bul bólimde biz studentlerden baqlaǵan adamdı «tolıq halda» emes, bálki bul basqıshtıń birinshi gezeginde onıń sırtqı ózine tánligin baqlawdı úyretemiz. Eń áwele baqlanıp atırǵan adamnıń tek ǵana ózine tán xarakterli minezin tabadı. Mısalı: júris-turısı hám ózin tutıwına itibar bergen maqul. Studentler, basında uyalıp keyin shın kewli menen baqlaǵan adamların kórsetip beredi. Biziń kóz aldımızda hár qıylı adamlardıń «júrisleri, ózin tutıwları» payda boldı hám bul adamlardıń simvollarınan olardıń ishki dún'yası kórine baslaydı. Mısalı, alıs awıldan kelgen qız. Ol, oyshań, albırawda, waqtı-waqtı menen qolındaǵı qaǵaz bólegine qarap qoyadı, qaǵazda ol baratuǵın adres jazılǵan, biraq ol, tolı qalanıń shawqımınan tınıshsızlanıp atır. Latın álipbesinde jazılǵan kósheniń atın oqıy almastan, basqa kóshege ótip ketedi. Mine endi saxnada sawlatlı ózine isengen adam payda boldı. Ol, asıqpastan uyqıǵa jatar aldınan seyil etip júr. Saxnada